

שמים לרום וארץ לעמק

רגעי שיא ושפל במקרא

יהושע משגב

נראה שהתנ"ך לא מחבב אופטימיות יתר. אירועים רבים בתנ"ך שהיו יכולים להוות נקודות שיא, פסגת העולם, מלווים בהתרסקות איומה, חטא גדול, חורבן וכו'. ננסה לסקור כמה אירועים כאלה ולהבין מה הוביל מאיגרא רם לכירא עמיקתא.

אף כי אמר אלוהים

תיאורי בריאת העולם בספר בראשית מתפרשים על פני שני הפרקים הראשונים. פרק ב' נחתם בסיפור בדידותו של האדם וניסיונותיו של אלוהים לפתור את הבעיה ולמצוא לאדם 'עזר כנגדו'. אלוהים יוצר את כל חיית השדה ומביא את כל יצוריו החדשים אל האדם למען יקרא להם בשמות, ככל הנראה בתקווה שאחד מהם יפיג את בדידותו של האדם. משלא נמצא לאדם עזר כנגדו מקרב החיות נוקט אלוהים בצעד קיצוני יותר – מפיל תרדמה על האדם ובונה מאחת מצלעותיו אישה. תגובתו של האדם המאושר מעידה באופן ברור שהמטרה הושגה "זאת הפעם עצם מעצמי וכשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת". סיפור הבריאה תם, העולם שלם ומלא, אף אחד לא נותר לבד והחל מכאן כולם יכולים לחיות באושר ועושר לנצח.

או שלא. כמו שכולנו יודעים, הסיפור הבא הוא סיפור חטא עץ הדעת. ולא רק שההתרחשות הראשונה בעולם שזה עתה נגמרה בריאתו היא חטא, נוספת על זה העובדה שאחד הגורמים המרכזיים בחטא הוא אקורד הסיום של הבריאה. האישה שחתמה את פרק ב' היא זו המתפתה לדברי הנחש ואוכלת מפרי העץ, והקשר בין האיש לאישה, פתרונו של אלוהים לבעיית הבדידות, הוא זה שגורם לאישה לתת מהפרי גם לאישה. אחת התוצאות של החטא, נוסף על הגירוש מגן העדן, היא ערעור הקשר הזה בין האישה לאישה: "אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הָרְבָּה אֲרִבָּה עֲצָבוֹנָךְ וְהִרְגַּנְךְ בְּעֵצֵי הַיָּדָיִם וְאֶל־אִישֶׁךָ תִּשְׁקָתֶךָ וְהוּא יְמַשְׁלֶכְךָ". מערכת היחסים בין הגבר לאישה כבר לא סימטרית לחלוטין, "הוא ימשל בך", ותוצאתה - "בעצב תלדי בנים". בעצם הקשר התערער עוד לפני שניתן העונש האלוהי. לשאלתו של אלוהים "הַמִּן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבַלְתִּי אֲכָל־מִמֶּנּוּ אָכַלְתָּ" עונה האדם "הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִיא

מחולת המחנים

נתנהלי מן העץ ואכל". כבר לא "עצם מעצמי", לא "עזר כנגדו", האדם מאשים את האישה בחטא, ואף טורח לשדר עקיצה מרומזת לאלוהים עצמו, "אשר נתתה עמדי".

רבות נכתב כבר על חטא עץ הדעת, אם על המריית פי האל, על זריקת האחריות, על כפיות הטובה ואף הטענה שלא חטא הוא הגורם לגירוש אלא חוסר היכולת להמשיך לחיות בגן העדן לאחר האכילה מהעץ כבר נשמעה. מכל מקום, קשה שלא לחוש תסכול אל מול הנפילה החדה הזו, מפסגת העולם, משלמות הבריאה, אל הסבל האנושי היומיומי המוכר לנו.

סרו מהר מן הדרך

אחד מהאירועים הכי בולטים בתורה, ובתנ"ך בכלל, הוא מעמד הר סיני. יש שם כינון ברית בין ה' לעמו בליווי עיקרי החוזה: "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים... לא יהיה לך אלהים אחרים... לא תעשה לך פסל וכל תמונה". גם הצהרות נאמנות משני הצדדים יש שם: "אתם תהיו לי ממלכת פהנים וגוי קדוש" מחד ו"כל אשר דבר ה' נעשה" מאידך. כל זה מלווה בפירוטכניקה שאין כדוגמתה בשאר התנ"ך: "ויהי קלת וברקים וצנן כבד עלהקה וקל שפר חזק מאד... והר סיני עשן כלו... ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד פליהקה מאד". כל אלו מציבים את מעמד מתן תורה כנקודת שיא בלתי מעורערת, התגשמות האידאל התנ"כי ממש.

ושוב, הנפילה מיידית וחדה. עוד לא עברו ארבעים יום וכבר חרדת הנטישה של עם העבדים גוברת עליו:

"וירא העם כי בישש משה לרדת מן ההר ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו".

זוהי הפרה בוטה של הציווי שניתן לעם ישראל אך לפני רגע: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה... לא תשתחוו להם ולא תעבדם...". יותר מזה, כל מהותו של מעמד הר סיני הוא כריתת ברית, ובהזדמנות הראשונה שיש לו בוחר העם לבגוד. מספיק לנו לראות את תיאורי הנביאים כדי להבין את עומק הפגיעה ביחסי הקב"ה-ישראל שעבודה זרה מהווה. כך למשל, לאחר שתיאר את כל הטוב שעשה ה' עם ישראל, כותב יחזקאל במילים מאוד בוטות (ועוד חסכתי מכם את הביטויים החריפים יותר):

"ותבטחי בפיניך ותזני על שמך ותשפכי את תזנותיך על פלעובך לריהי. ותקחי מבגדיך ותעשילך במות טלאות ותזני עליהם לא

שמים לרום וארץ לעמק

בְּאוֹת וְלֹא יִהְיֶה. וַתִּקְחִי כָּלִי תַפְאֲרֹתַי מִזְהָבִי וּמִכֶּסֶףִי אֲשֶׁר נָתַתִּי
לָךְ וַתַּעֲשִׂי לָךְ צְלָמִי זָכָר וַתִּזְנִיבִים”.

אי אפשר לפספס את המימד האישי הפגוע והנבגד שיש בדברים אלו, לא רק חטא שהיינו מגדירים כ'בין אדם למקום', כזה ללא נפגעים, שכל הרע בו הוא אי עמידה בציווי האלוקי, אלא ממש עלבון אישי כלפי הקב"ה. ברור אם כן למה נחשב חטא העגל לאחד מהחמורים שבחטאי ישראל, עד כדי כך שה' מבקש "וְעֵתָה הַנִּיחָה לִּי וַיִּחַרְאֲפִי בָהֶם וְאָכְלָם”.

מה גרם לכזה חטא רגע אחרי ההתגלות האלוקית המרשימה ביותר הנזכרת בתורה? האם הדיסוננס הגדול בין מנטליות העבדות לבין המעמד המרשים גרם לעם לאבד כל פרופורציה? האם ניפוץ כל מה שהם הורגלו אליו במצרים, ההיררכיה המעמדית והערצת השלטון, גרם להם לחזור ליסודות אליליים קמאיים יותר המיוצגים על ידי העגל, סמל האון? גם כאן, יותר מכל סיבה שננסה להלביש על החטא, הדבר המורגש ביותר הוא הפער בין נקודת השיא למשבר.

בקרובי אקדש

עוד נקודת שיא אחת בולטת יש לציין בתורה. אמצע התורה נופל בדיוק על פרשיות חנוכת המשכן. זהו השיא של הכנות רבות, לפחות שש פרשות הוקדשו למבנה המשכן, בגדי הכהונה, פירוט אופן הקרבת הקרבנות ועוד פרטים רבים. "וַיַּעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֹתַי בְּתוֹכָם", הקשר הקרוב ביותר בין ה' לעמו מתממש כאן ממש. גם פה יש תיאור של מעמד רב רושם:

”וַיָּבֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל־אֱהֹל מוֹעֵד וַיִּצְאוּ וַיְבָרְכוּ אֶת־הָעָם וַיֵּרָא
כְּבוֹד־ה' אֶל־כָּל־הָעָם. וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל עַל־הַמִּזְבֵּחַ אֶת־
הָעֹלָה וְאֶת־הַחֲלָבִים וַיֵּרָא כָּל־הָעָם וַיִּרְאוּ וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם”.

ושוב, פסוק אחד לאחר מכן, נפילה:

וַיִּקְחוּ בְנֵי־אֱהֹרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא אִישׁ מִחֶתְתוֹ וַיִּתְּנוּ בָהֶן אֵשׁ וַיִּשְׂימוּ
עֲלֶיהָ קִטְרֹת וַיִּקְרִיבוּ לִפְנֵי ה' אֵשׁ זָרָה אֲשֶׁר לֹא צִוָּה אֹתָם. וַתֵּצֵא
אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל אוֹתָם וַיָּמָתוּ לִפְנֵי ה'.

גם כאן באה הנפילה ממש מתוך נקודת השיא. האש, שהיא פסגת ההתרחשות בחנוכת המשכן, היא גם החטא וגם העונש של נדב ואביהוא. אש אוכלת את הקרבנות, אש מוקרבת על ידי נדב ואביהוא ואש יוצאת והורגת אותם. פה גם נרתמה לשון המקרא להדגיש את הקשר בין האשים: "וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל עַל־הַמִּזְבֵּחַ... ", ומנגד: "וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה'".

מחולת המחנים

וְתֹאכַל אוֹתָם...” הדמיון רב עד כדי כך שיש מן המפרשים שטוענים שמדובר באותה אש, כך למשל כתב החזקוני:

יציאת האש האמורה למעלה כי דרך יציאתה מלפני ה' מבית קדש הקדשים מצאה נדב ואביהוא לפני מזבח הזהב שבהיכל מקריבים עליו אש זרה ושרפתם ויצאה אותה האש מן ההיכל לחוצה על מזבח העולה ותאכל עליו את העולה וגו'.

פה הסתבכו חז"ל והמפרשים עוד יותר מבכל שאר הדוגמאות שראינו. מאוד לא ברור במה בדיוק חטאו נדב ואביהוא שהצדיק עונש כה חמור. ההסברים פה ידועים: הורו הלכה בפני רבם, נכנסו שתויי יין ויש אף שהרחיקו והשוו את חטאם לעבודה זרה ממש. הסברים רבים אלו רק מדגישים את חוסר הבהירות שבחטא זה, ושוב אנו ניצבים משתוממים אל מול הפער החד עד כאב בין האופוריה ששלטה בעם בראותם את האלוהים נעתר לקרבנם ובא לשכון בתוכם במקדש שבנו לו, לבין האסון העצום שבא רגע אחד לאחר מכן. כאן יש ביטוי לתחושת התסכול אל מול הפער בין השיא לשפל גם בפסוקים, בתגובתו של אהרון לכעסו של משה על אי-אכילת החטאת: "הן היום הקריבו את חטאתם ואת עלתם לפני ה' ותקראנה אתי קאלה ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'". ובאמת, איך יעלה על הדעת לשלב בין חנוכת המשכן לבין האסון שהתרחש?

איך יבוא אלי ארון ה'

לאורך התנ"ך, הופך הקשר של גיבוריו האנושיים עם ה' לעמום ועקיף יותר ויותר. בחומשי התורה הקשר ישיר ורציף, כל הזמן קיים שיח בין הקב"ה לאבות ולמשה. בספרי הנביאים התקשורת האנושית עם האל מתרחשת באמצעים עקיפים על פי רוב, באמצעות נביא או אורים ותומים, ולפעמים גם קשר יותר אמורפי המתואר בביטויים כגון 'ותצלח עליו רוח ה''. בהמשך, בספרי הנביאים האחרונים הקשר מצטמצם לחזונות ותוכחות, קריאות כיוון לעם. כבר אין הוראות של הקב"ה לעמו כגון 'מי יעלה לנו בתחילה למלחמה'.

על כן, מטבע הדברים, כשנצביע על נקודת שיא בספרי הנביאים יהיה פחות רושם דוגמת זה שהורגלנו לראות בתורה, והצד האנושי שלה יהיה בולט יותר. כך, למשל, בהעלאת הארון לירושלים לא נזכרת כלל מעורבות אלוהית:

וַיִּרְכְּבוּ אֶת־אֲרוֹן הָאֱלֹהִים אֶל־עֲגֹלָה חֲדָשָׁה וַיִּשְׂאֵהוּ מִבַּיִת אַבְיָנָדָב
אֲשֶׁר בְּגִבְעָה וַעֲזָא וְאֶחָיו בְּנֵי אַבְיָנָדָב נְהָגִים אֶת־הָעֲגֹלָה חֲדָשָׁה.
וַיִּשְׂאֵהוּ מִבַּיִת אַבְיָנָדָב אֲשֶׁר בְּגִבְעָה עִם אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וְאֶחָיו הַלֵּךְ

שמים לרום וארץ לעמק

לפני הארון. וְדוֹד וְכַלְבַּיִת יִשְׂרָאֵל מְשַׁחֲקִים לְפָנָי ה' בְּכָל עֲצֵי
בְרוֹשִׁים וּבְכַנְרוֹת וּבְנִבְבְּלִים וּבְתַפִּים וּבְמַנְעִנְעִים וּבְצִלְצָלִים.

הארון הוא 'ארון האלוהים' והעם משחקים 'לפני ה'', אך הקב"ה עצמו נעדר מכאן לגמרי.
יחד עם זאת, גם ללא נוכחות אלוהית ישירה, אווירת השמחה רווחת: עגלה חדשה, הילוך
ומשחק לפני ה' וכלי נגינה לרוב, ממש חגיגה.

וכהרגלו בקודש, בלב השמחה מתאר לנו התנ"ך פורענות:

וַיָּבֹאוּ עַד-גֶּרֶן נָכוֹן וַיִּשְׁלַח עֲזָא אֶל-אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וַיֹּאחֲזוּ בוֹ כִּי
שָׁמְטוּ הַבָּקָר. וַיַּחְרָאף ה' בְּעֵזָה וַיַּכֶּהוּ שֵׁם הָאֱלֹהִים עַל-הַשֵּׁל וַיָּמַת
שָׁם עִם אֲרוֹן הָאֱלֹהִים.

גם כאן גורם השמחה הוא גם גורם הנפילה. השמחה סביב הארון נקטעת עם הישמטותו
ואחיזתו של עוזא בו. חרון אפו של האל כאן לא כל כך ברור, ואף דוד לא מביין על מה בחר
ה' להכות את עוזא כך: "וַיַּחַר לְדָוִד עַל אֲשֶׁר פָּרַץ ה' פָּרִץ בְּעֵזָה". שוב רבותינו מחפשים
תירוצים שונים להצדקת העונש: היה על עוזא להביין שהארון ישא את עצמו, צריך היה
לשאת את הארון על ידי לויים בכתף ולא בעגלה חדשה, המגע הישיר בארון הוא אסור ועוד.

שוב אנו ניצבים תמהים אל מול נפילה חדה, ואף כעסו של דוד על הלא-מובן מתחלף
ביראה: "וַיִּרָא דָוִד אֶת-ה' בַּיּוֹם הַהוּא וַיֹּאמֶר אֵיךְ יָבֹא אֵלַי אֲרוֹן ה'". אי אפשר להמשיך
בחגיגה ובהעלאת הארון לאחר הפרץ בעוזא. אך כאן, בניגוד לסירובו של אהרון לאכול את
החטאת שקיבל אישור ממשה, ההמשך מוכיח שדוד טעה. לאחר עצירת העלאת הארון
והשאתו בבית עובד אדום הגתי, מברך ה' את בית עובד, מה שמוכיח לדוד שאין סכנה
בהמשך התהלכה לירושלים.

רק אם ישמרו בניך את דרכם

נראה שפרשיות הקשורות למשכנו הפיזי של אלוהים בקרב ישראל מהוות כר פורה לאירועי
מאניה-דיפרסיה כאלה. האירוע הבא שנבחן הוא חנוכת מקדש שלמה בירושלים. הדמיון
לפרשיות המשכן רב. אמנם הסגנון האדריכלי השתנה, אבל צורת התיאור שלו, הפירוט הרב
והעושר הבלתי-נתפש, דומים למדי למתואר בפרשיות בניית המשכן. שיאה של בניית הבית
הוא בחנוכתו ובתפילת שלמה. כל העם נוכח שם, כהנים, לוויים, זקנים וכל עדת ישראל.
ביטויים מתפילת שלמה בפרק ח' שגורים על לשוננו לרוב: "ה' אָמַר לְשָׁפָן בְּעֶרְפְּלִי", "הִנֵּה
הַשָּׁמַיִם וְהַשָּׁמַיִם לֹא יִכְלְפוּךָ אֵף כִּי תִבְּרַח אֶת-הַיָּם אֲשֶׁר בְּנִיתִי", "לְשִׁמְעַת אֶל-הַרְנָה וְאֶל-

מחולת המחנים

התפלה", "להיות עינך פתחות אלהבית הנה לילה יום", "שמעת השמים מכוך שבתך את תפלתם ואתתחנתם ועשית משפטם", "יהי ה' אלהינו עמנו כאשר היה עםאבותינו אליעזבנו ואלהיטשנו", "למען דעת כלעמי הארץ כי ה' הוא האלהים אין עוד". כמות הקרבנות המתוארת גדולה להפליא עד כדי ש"ביום ההוא קדש המלך אתיתוף הקצר אשר לפני בית ה' כיעשה שם אתהעלה ואתהמנחה ואת חלבי השלמים כמזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל אתהעלה ואתהמנחה ואת חלבי השלמים". אנחנו אפילו מקבלים פה נוכחות אלוהית נדירה: "ויהי בצאת הפהנים מןהקדש והענן מלא אתבית ה'. ולאזכרו הפהנים לעמוד לשרת מפני הענן כבודה' אתבית ה'". קשה גם לפספס את ההקבלה לסוף ספר שמות: "ויכס הענן אתהאהל מועד וכבוד ה' מלא אתהמשכן: ולאזכל משה לבוא אל-אהל מועד כישכן עליו הענן וכבוד ה' מלא אתהמשכן". עוד הקבלה אפשר לראות בכמות הימים שנמשכת החנוכה; במקדש: "ויעש שלמה בעתההיא אתהחג ... שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום. ביום השמיני שלח אתהעם", ובחנוכת המשכן: "וימפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים... ויהי ביום השמיני". בקיצור, חנוכת המשכן all over again.

נכון להתייחס גם לפרקים הבאים כהמשך לאותה נקודת שיא. לאחר חנוכת המקדש מתאר התנ"ך עוד טובות רבות: הבטחת ה' לנצחיות מלכות ביתו (עם אזהרה המטרימה את שאנו עתידים לראות בעוד פרקים מספר), יחסיו של שלמה עם ראשי הממלכות הסובבות, כולל ביקור מלכת שבא ותיאורי עושר וקרבנות רבים. כל התיאור רב הרושם של מלכות שלמה הוא יחידה אחת. הגמרא (יבמות כד:) אף מתייחסת לימי שלמה בכללותם (יחד עם ימי דוד, אך אין ספק שתיאור העושר והכבוד אצל שלמה רב יותר) בדומה לימות המשיח: "ת"ר אין מקבלין גרים לימות המשיח כיוצא בו לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה".

ההידרדרות מפורשת בפרק י"א:¹

והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה מואביות
עמניות אדמית צדנית חתית. מן הגוים אשר אמר ה' אל בני

¹ פרק י' נגמר בתיאור אמביוולנטי: "ויאסף שלמה רכב ופרשים ויהי לו אסף וארבע מאות רכב ושנים עשר אסף פרשים וינחם בערי הרקב ועם המלך בירושלם. ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרב. ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים ומקנה סחרי המלך יקחו מקנה במחיר. ותעלה ותצא ממצרים בשש מאות כסף וסוסים בתמשים ומאה וכן לכל מלכי החתים ולמלכי ארם בידם יצאו". לכאורה, תיאור חיובי הממשיך את רצף התיאורים הקודמים. אך לאור דברי התורה בפרשת המלך בדברים י"ז, המוסיפים על האיסור להרבות נשים שמא יסור לבבו (מה שאירע במפורש לשלמה) גם איסור להרבות כסף וזהב, ואף איסור להרבות סוסים "ולא ישיב אתהעם מצרימה למען הרבות סוס", ומוצא הסוסים של שלמה הוא, איך לא, מצרים, נראה כי מחבר הספר כיוון בכיורור להציג את שלמה כחוטא בעושרו הרב.

שמים לרום וארץ לעמק

ישראל לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם אכן וטו את לבבכם
אחרי אלהיהם בהם דבק שלמה לאהבה. ויהי לו נשים שרות שבע
מאות ופלגשים שלש מאות וטו נשיו את לבו. ויהי לעת זקנת
שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים ולא היה לבבו
שלם עם ה' אלהיו כלבב דויד אביו. וילך שלמה אחרי עשתרת
אלהי צדנים ואחרי מלכם שקץ עמנים. ויעש שלמה הרע בעיני
ה' ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו.

תגובת ה' לא מאחרת להגיע:

ויאמר ה' לשלמה יען אשר היתה-זאת עמך ולא שמרת בריתי
וחקתי אשר צויתי עליך קרע אקרע את-הממלכה מעליך ונתתיה
לעבדך.

עד כדי כך עשה שלמה את הרע בעיני ה', שחז"ל רוצים למנות אותו יחד עם ירבעם, אחאב
ומנשה, המלכים שאין להם חלק לעולם הבא:

אמר רב יהודה אמר רב: בקשו עוד למנות אחד, באה דמות
דיוקנו של אביו ונשטחה לפניהם - ולא השגיחו עליה, באה אש
מן השמים ולחכה אש בספסליהם - ולא השגיחו עליה. יצאה בת
קול ואמרה להם חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב
בל יתיצב לפני חשכים, מי שהקדים ביתי לביתו, ולא עוד אלא
שביתי בנה בשבע שנים וביתו בנה בשלש עשרה שנה לפני
מלכים יתיצב [בל יתיצב] לפני חשכים - ולא השגיח עליה. יצאה
בת קול ואמרה המעמך ישלמנה כי מאסת כי אתה תבחר ולא
אני וגו'. (סנהדרין קד:)

גם כאן, גדלותו של שלמה היא שורש נפילתו. עצמת ממלכתו נבעה בחלקה הגדול מיחסיו
המדיניים עם המדינות הסובבות, יחסים שקיבלו חיזוק מנישואין לבנות הממלכות האלה.
גם בניית המקדש עצמה התאפשרה רק בזכות קשרים אלו, ללא חירם מלך צור לא היה קם
הבית.

מחולת המחנים

כולנו מכירים את ההמשך, הקמת השטנים, מותו של שלמה ופיצול הממלכה בימי בנו. שוב דווקא המלך הצדיק, בונה המקדש, נושא התפילה הארוכה והמצוטטת ביותר בתנ"ך, מי שה' הבטיח לו טובות לרוב, הוא שחטא והביא לפיצול הממלכה.²

הנה ימים באים

בין מלכי יהודה, זכו מעטים לתיאור חיובי המשווה אותם לדוד. שניים מביניהם הם חזקיהו ונינו, יאשיהו. על חזקיהו נאמר:

ויעש ה' אשר בעיני ה', ככל אשר עשה דוד אביו. הוא הסיר את הבמות ושב את המצבת וקרת את האשרה וכתת נחש הנחשת אשר עשה משה, כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו, ויקרא לו נחשתן. בה' אלהי ישראל בטח, ואחריו לא היה כמהו בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו. וידבק בה', לא סר מאחריו, וישמר מצותיו אשר צנה ה' את משה. והיה ה' עמו, בכל אשר יצא ישכיל...

אמנם, רוב המסופר על חזקיהו לא נוגע לצדיקותו, אלא דווקא לאירוע המדיני-צבאי הגדול ביותר של תקופתו, מסע סנחריב (יש עוד כמה סיפורים בין לבין, על חלקם הוא אף ננזף בידי ישעיהו), אך עדיין היחס אליו חיובי ביותר. האמורא רבי הליל אף מגדיל ואומר "אין להם משיח ישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו" (סנהדרין צט.).

עם כל צדיקותו, אפשר למנות שני אירועים שליליים הקשורים אליו. הראשון הוא מסע סנחריב עצמו. מדובר בחורבן הגדול ביותר שידעה יהודה בימי בית ראשון, גדול אף מכיבוש הארץ על ידי הבבלים. כמות ההרוגים וממדי החורבן ברחבי הממלכה גדולים מאלה של ימי נבוכדנצר. אך התנ"ך בחר להתייחס בצורה מצמצמת לחורבן זה, ודווקא הדגיש פה את סיפור הצלתה הניסי של ירושלים. אם כך עלינו, בתור חובבי תנ"ך המנסים להתחקות אחר השקפתו, להתעלם כעת ממסע סנחריב ולהעביר את הדגש לאירוע השלילי השני:

² שווה לציין כי חז"ל משייכים את היסודות לפיצול הממלכה כבר לדוד: "אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפיבשת אתה וציבא תחלקו את השדה יצתה בת קול ואמרה לו: רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה." (שבת נו:).

בדומה לכך, כבר בפרק ג' במלכים מוצאים חז"ל את יסודות החורבן: "אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריא אל ונעץ קנה בים, ועלה בו שירטון, ועליו נבנה כרך גדול [של רומי]". (שבת נו:).

שמים לרום וארץ לעמק

בְּן שְׁתַּיִם עֲשֶׂרָה שָׁנָה מְנַשֶּׁה בְּמַלְכוֹ, וְחַמְשִׁים וְחַמֵּשׁ שָׁנָה מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם, וְשֵׁם אִמּוֹ חַפְצִי בָּהּ. וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינַי ה', כְּתוּעַבַת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיָּשָׁב וַיִּבֶן אֶת הַבָּמוֹת אֲשֶׁר אָבַד חֲזַקְיָהוּ אָבִיו, וַיִּקַּם מִזְבַּחַת לְבַעַל וַיַּעַשׂ אֲשֶׁרָה כְּאֲשֶׁר עָשָׂה אַחָאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם וַיַּעֲבֹד אֹתָם. וַבְּנֵה מִזְבַּחַת בְּבֵית ה', אֲשֶׁר אָמַר ה' בִּירוּשָׁלַם אֲשִׁים אֶת שָׁמַי. וַיִּבֶן מִזְבַּחַת לְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם, בְּשֵׁתֵי חֲצֵרוֹת בֵּית ה'. וְהֶעֱבִיר אֶת בְּנֵו בָאֵשׁ, וַעֲוֹנָו וַנְחַשׁ וַעֲשָׂה אוֹב וַיִּדְעֻנִים, הֲרַבָּה לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינַי ה' לְהַכְעִיס.

ועוד חטאות רבות מתוארות, הצבת פסל במקדש ושפיכת דם נקי רב. בנו של חזקיהו עצמו,³ גדול מלכי ישראל מאז דוד, מתואר פה כחוטא הגדול ביותר מבין המלכים ואולי אף בתנ"ך בכלל. חטאי מנשה זוכים לתגובה החריפה ביותר שיצא לנו לשמוע:

וַעַן אֲשֶׁר עָשָׂה מְנַשֶּׁה מֶלֶךְ יְהוּדָה הַתַּעֲבוֹת הָאֵלֶּה, הָרַע מִכָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ הָאֲמָרִי אֲשֶׁר לִפְנֵי, וַיַּחֲטֵא גַם אֶת יְהוּדָה בְּגִלּוּלָיו. לָכֵן כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. הִנְנִי מְבִיא רָעָה עַל יְרוּשָׁלַם וְיְהוּדָה, אֲשֶׁר כָּל שִׁמְעָה תִּצְלַנָּה שְׁתֵּי אֲזָנָיו. וְנִטִּיתִי עַל יְרוּשָׁלַם אֶת קוֹ שִׁמְרוֹן וְאֶת מִשְׁקַלֶּת בֵּית אַחָאָב, וּמַחִיתִי אֶת יְרוּשָׁלַם כְּאֲשֶׁר יַמְחֶה אֶת הַצִּלְחַת מַחֶה וְהַפֶּךְ עַל פְּנֵיהָ.⁴

נינו של חזקיהו, יאשיהו, מקבל גם הוא שבחים רבים על פעלו. בניגוד לחזקיהו, הרפורמות הדתיות של יאשיהו הן גם מה שתופס את רוב נפח סיפור התנ"ך עליו. יאשיהו אף מחדש את הברית בין ה' לעם, ואף עושה פסח לראשונה מאז ימי יהושע.⁵ הוא הגשמתה של נבואה שניתנה לירבעם בן נבט: "הִנֵּה־בֶן נוֹלָד לְבֵית־דָּוִד יֵאֱשָׁיָהוּ שְׁמוֹ וְזָכַח עָלֶיךָ אֶת־פְּהַי הַבָּמוֹת הַמִּקְטָרִים עָלֶיךָ וְעִצְמוֹת אֲדָם יִשְׂרָפוּ עָלֶיךָ", ונאמר עליו: "וְכִמְהוּ לֹא־הָיָה לִפְנֵי מֶלֶךְ אֲשֶׁר־

³ הגמרא בברכות אף מספרת שחזקיה ידע כי יצא ממנו בן רשע וניסה למנוע זאת: "בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' (צבאות) צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו' מאי כי מת אתה ולא תחיה מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא אמר ליה מאי כולי האי אמר ליה משום דלא עסקת בפריה ורביה א"ל משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בנין דלא מעלו א"ל בהדי כבשי דרחמנא למה לך מאי דמפקדת איבעי לך למעבד ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד" (ברכות י.).

⁴ בדברי הימים מסופר שמנשה נלקח לאשור, שם נכנע לבבו מפני ה', ובשובו לירושלים הסיר את אלהי הנכר אשר עשה.

⁵ אמנם, לפי דברי הימים גם חזקיהו עשה פסח.

מחולת המחנים

שָׁב אֱלֹהֵי בְּכָל־לִבְבוֹ וּבְכָל־נַפְשׁוֹ וּבְכָל־מְאֹדוֹ כְּכֹל תּוֹרַת מֹשֶׁה וְאַחֲרָיו לְאִקָּם כְּמֵהוּ". גזירת החורבן על יהודה אמנם לא בטלה, אך יאשיהו זוכה לכך שלא בימיו יבוא הקץ על הממלכה, כך אמורת לו חולדה הנביאה:

יַעַן רַךְ לִבְבְּךָ וַתִּכְנַע מִפְּנֵי ה' בְּשִׁמְעֶךָ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה וְעַל יִשְׁבִּיו לְהִיּוֹת לְשִׁמָּה וְלִקְלָלָהּ, וַתִּקְרַע אֶת בְּגָדֶיךָ וַתִּבְכֶּה לְפָנָי, וְגַם אֲנֹכִי שָׁמַעְתִּי, נְאֻם ה'. לָכֵן הִנְנִי אֹסְפֶךָ עַל אֲבֹתֶיךָ וְנֹאֲסַפְתָּ אֶל קְבֻרָתֶיךָ בְּשָׁלוֹם, וְלֹא תִרְאִינָה עֵינֶיךָ בְּכֹל הָרַעָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵבִיא עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה.

אך גם כאן ההידרדרות מיידית, כל בניו נחשבים רשעים, ושנים ספורות לאחר מותו נחרב הבית וימי הממלכה באים לסופם.

וכך ניצבים אנו מול שני מלכים צדיקים אלה, הרפורמטורים הגדולים ביותר במקרא, רואים את כל פעלם יורד לטמיון ואת התהומות אליהם מדרדרת הממלכה, ושוב לא מבינים כיצד הבטחה כה גדולה הסתיימה בנפילה.

מי זה מחשיך עצה במלין בלי דעת

במקרה אחד התנ"ך אף מציב את השאלה הזו במרכז. כיצד ייתכן שכשהכל טוב ומושלם תבוא נפילה איומה?

איש היה בארץ עוץ, תם וישר וירא אלוהים וסר מרע. יש לו שבעה בנים ושלוש בנות, סך הכל – 10. יש לו שבעת אלפי צאן ושלושת אלפי גמלים, סכומם – 10. יש לו גם חמש מאות אתונות וחמש מאות בקר, יחד – חישבתם נכון – 10. הכל עשיר, מושלם, נהדר ונפלא, אין כמוהו בארץ!

מהלך הסיפור מוכר, השטן מקבל רשות לשלוח ידו ולגעת בכל אשר לו, ובניו וכל רכושו ולבסוף גם בריאותו, כולם נהרסים ונעלמים, וכל הטוב אשר היה איננו עוד, ואיוב מקלל את יומו.

הוויכוח בין איוב לרעיו מתמשך על פני יותר משלושים פרקים, לבסוף אף אלוהים עצמו מתערב. בנים חדשים נולדים לאיוב, ורכושו מוכפל, "וה' בָּרַךְ אֶת־אֲחֵרֵית אִיּוֹב מֵרֵאשִׁיתוֹ". אך עם כל זה לא קיבלנו תשובה אמיתית, לא נודע מה מצדיק את כל הרעה אשר באה על איוב. אמנם אלוהים פוסק ואומר לרעים "לֹא דִבַּרְתֶּם אֵלַי נְכוֹנָה כְּעַבְדֵי אִיּוֹב", אך לא לפני שהוא נוזף באיוב ואומר לו כי בעצם אין הוא יודע כלום, ואל לו לחשוב שיש ביכולתו להבין

שמים לרום וארץ לעמק

את דרכי ה': "איפה היית בְּיַסְדֵי אֶרֶץ?" "הַבָּאָה עַד נִכְכִּי יָם וּבְחַקֵּר תְּהוֹם הַתְּהַלְכֶתָּ?" מי אתה בכלל? מה לך בנפלאותיי? מאיפה היומרה לחשוב מה מוצדק ומה לא? ואיוב מודה לה': "מי זה מעלים עצה בלי דעת לְכֵן הַגִּדְתִּי וְלֹא אָבִין נִפְלְאוֹת מִמְּנִי וְלֹא אֲדַע", ורק לאחר מכן יפסוק ה' כי הוא הצודק בוויכוח. אך אנחנו נשארו בלא תשובה, לפחות בלא כזו שאנחנו יכולים לקוות להבין.

מי בכם מכל עמו ה' אלהיו עמו ויעל

אך השאלה שאנו ביקשנו להדגיש אינה בדיוק השאלה התיאולוגית של 'צדיק ורע לו' המלווה את ספר איוב, שאלתנו היא יותר ספרותית מאשר תיאולוגית (הפער בין שני סוגי השאלות קטן עד כדי לא קיים כשמדברים על התנ"ך, אך הסמנטיקה חשובה בכל זאת) – מדוע התנ"ך מספר לנו על נפילה לאחר כל נקודת שיא? אי אפשר לקבל סוף טוב מדי פעם? כבר ראינו מגוון תשובות נקודתיות שאינן בדיוק מספקות, רמזים לחלקן נתן התנ"ך עצמו, חז"ל מציעים עוד כמה משלהם, ואף אלוהים עצמו אמר שאל לנו לחשוב שביכולתנו להבין את אופן התנהלות העולם. אך הצטברות כל המקרים הללו יוצרת תחושה של מסר שהתנ"ך מנסה להעביר, שיטה כלשהי החוזרת את כל המקרים.

ייתכן כי עלינו לקבל את תשובתו של ה', ולא להתיימר להבין, עלינו להגיב כאהרון ולשתוק. אבל אולי מה שהתנ"ך מנסה ללמד אותנו כאן איננו תשובה, כי אם דרך חשיבה מסוימת, אולי אף כזאת שנועדה למנוע התרסקויות חדות. אולי אין אנו צריכים לחפש סיבה לכך שנקודת הגאות נהפכה לשפל, אלא דווקא להבין שהשיא עצמו הוא מה שמוביל לשפל. זה הגיוני בסך הכל, אנו מגדירים שיא על פי הנקודות הנמוכות ממנו, אם הגענו לנקודת שיא אין לנו ברירה אלא ליפול אחריה.

אולי הפתרון הוא להפסיק לחשוב על רגעים טובים כעל רגעי שיא. עלינו לחפש תמיד את המקום בו יש ביכולתנו להשתפר, לא לחשוב שהגענו לקצה הדרך, שזהו הטוב בכל העולמות האפשריים. שאיפה מתמדת מעלה עשויה למנוע מאיתנו את הצלילה מטה, ביקורת עצמית, חוסר שאננות ומידה מסוימת של פסימיות, עשויות להיות מה שיאפשר לנו למנוע את הנפילה הבאה.

ייתכן שבגלל זה הסיום שנבחר לתנ"ך איננו תיאור בניית הבית, נקדת השיא החדשה. שהרי גם נקודה זו מלווה בביקורת של אחרוני הנביאים. כך אומר מלאכי: "בֵּן יְכַבֵּד אָב וְעֶבֶד אֲדוֹנָיו וְאִם-אָב אֲנִי כְבוֹדִי וְאִם-אֲדוֹנִים אֲנִי אֵיךָ מוֹרְאִי... מְגִישִׁים עֲלֵי-מִזְבְּחֵי לְחֶם מְגֹאֵל... וְכִי-

מחולת המחנים

תגשון ענר לזבח אין רע וכי תגישו פסח וחלה אין רע". לא האירוע האחרון מבחינה כרונולוגית הוא שחותם את ספר הספרים, אלא דווקא אירוע המשדר אופטימיות זהירה:

ובשנת אחת לכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָל־וְלָדָבָר ה' בְּפִי יִרְמְיָהוּ הַעִיר ה'
אֶת רוּחַ כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֹר קוֹל בְּכָל מְלָכוֹתָיו וְגַם בְּמִקְתָּב
לֵאמֹר כֹּה אָמַר כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס כָּל מְמַלְכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי. ה' אֱלֹהֵי
הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקֵד עָלַי לְבָנוֹת לוֹ בַּיִת בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה מִי
בְּכֶם מְכַל עֲמוֹ ה' אֱלֹהֵיו עֲמוֹ וַיַּעַל.

קריאת כיוון, בואו ננסה שוב, אולי הפעם יהיה יותר טוב. לא בהצלחה בוחר התנ"ך לסיים,
אלא בתקווה, ברצון לתקן את הקיים וליצור מציאות טובה יותר.